

IUSTITIA

VARIA

Szacunki a dylematy ekonomiczne w rachunkowości

Zbigniew Luty*

Wstęp

W przestrzeni wielu ostatnich lat obserwuje się trend coraz szerszego zastosowania szacunków w rachunkowości. Pisze się, że rachunkowość jest systemem świetnie udokumentowanym, rzetelnie przedstawiającym finansową rzeczywistość jednostek gospodarczych (Luty, 2010). To jest tylko założenie, że tak powinno być, albowiem informacje prawdopodobne i szacunkowe są obciążone dużą subiektywnością ich ustalania, co może wpływać na jakość opinii eksperckich oraz na sprawność i tempo postępowania sądowego¹. Każda współczesna teoria oparta jest na akceptowalnych przez naukowców paradygmatach, czyli zespole uznanych za prawidłowe dla określonej teorii zasad, definicji i algorytmów obliczeniowych. Twierdzę, że teoria szacowania danych jest nowym paradygmatem w rachunkowości.

Paradygmat ten nie likwiduje jednak innych dotychczas uznanych paradygmatów rachunkowości, jednak odsuwa się ich oddziaływanie na jakość informacji sprawozdawczej. Właśnie wskazana jakość informacji sprawozdawczej jest bardzo istotna w rozpoznawaniu treści ekonomicznej transakcji i zdarzeń gospodarczych, co ma istotny wpływ na wypowiedzanie opinii w sprawach sądowych. Biegły sądowy powinien jednoznacznie wypowiadać się w wypracowanej opinii, a nie pisać, że coś zaistnieje prawdopodobnie, albo było szacowane i szacunki były mało precyzyjne. Utrudnia to postępowanie sądowe w sensie zrozumienia istoty zagadnienia oraz sprawnego procedowania.

W artykule pragnę wskazać na najbardziej nasycone obecnie szacunkami obszary rachunkowości wraz ze wskazaniem możliwych sądowych trudności proceduralnych. Badaniu poddano akty prawne regulujące rachunkowość w Polsce – ustawę o rachunkowości oraz krajowe standardy rachunkowości, a także międzynarodowe standardy sprawozdawczości finansowej.

Obszary szacowania wartości w rachunkowości

Rachunkowość jako system tworzenia, ewidencji i przetwarzania informacji nastawiona jest historycznie na informacje *ex post* – sprawozdawcze. Z zasady powinny to być informacje udokumentowane i zaistniałe. Współcześnie jednak obserwuje się nacisk na wielopoziomowe rozszerzanie żądań interesariuszy na informacje o jednostce gospodarczej, w tym na dane prognostyczne. Rachunkowość odpowiada na to zapotrzebowanie wprowadzeniem informacji szacowanych, prawdopodobnych, ze zróżnicowanym zakresem subiektywizmu ich ustalania. Wyrazem tej odpowiedzi są zapisy w aktach prawnych regulujących rachunkowość w Polsce, przedstawione w tabeli 1.

Tabela 1. Obszary szacowania wartości w rachunkowości

	Ilość słów z rdzeniem „szac-„	Obszar, którego szacunek dotyczy
1	2	3
Krajowy Standard Rachunkowości Nr 4 „Utrata wartości aktywów”	44	<ul style="list-style-type: none"> – Aktualizacja aktywów – odwrócenie aktualizacji aktywów – porównywanie trafności szacunków ubiegłych lat z zaistniałą rzeczywistością – uwzględnianie uzyskanej powyżej trafności w korekcie szacunków pierzących – powiązanie szacunków z planowaną działalnością – szacowanie wartości odzyskiwalnej – metodologia szacowania, algorytmy obliczeniowe, inżynieria finansowa

* Autor jest profesorem dr hab. inż. na Uniwersytecie Ekonomicznym we Wrocławiu.

¹ W. Gos, Szacunki jako parametr wartości aktywów i pasywów, [w:] Sprawozdawczość i rewizja finansowa w kształtowaniu wiarygodności informacji ekonomicznej, pod red. B. Micherdy, Kraków 2007.

1	2	3
Krajowego Standardu Rachunkowości Nr 6 „Rezerwy, bierne rozliczenia międzyokresowe kosztów, zobowiązania warunkowe”	26	<ul style="list-style-type: none"> – szacowanie przyszłych strat – szacowanie przyszłych zobowiązań – szacowanie przyszłych świadczeń na rzecz pracowników – aktuarialne przeszacowanie świadczeń – szacowanie ilości, ceny nabycia, ceny usług niefakturowanych – oszacowanie kwoty wykonania obowiązku – oszacowanie przyszłych, niezbędnych kosztów do uzyskania korzyści ekonomicznych – szacowanie wartości rezerw – szacowanie z uwzględnieniem prawdopodobieństwa zaistnienia zobowiązania (kosztu, straty) – szacowanie zmian wartości pieniądza w czasie – szacowanie finansowych skutków zobowiązań warunkowych – metodologia szacowania, algorytmy obliczeniowe, inżynieria finansowa
Krajowego Standardu Rachunkowości Nr 7 „Zmiany zasad (polityki) rachunkowości, wartości szacunkowych, poprawianie błędów, zdarzenia następujące po dniu bilansowym – ujęcie i prezentacja”	52	<ul style="list-style-type: none"> – podejście prospektywne do ujawnianych danych – szacowanie zdarzeń, które wystąpiły po dniu bilansowym – istotne szacunki bez wskazania sposobu ustalania poziomu istotności – weryfikacja bieżących szacunków na skutek uzyskania nowych informacji – brak weryfikacji uprzednich szacunków – metodyka szacowania określona w polityce rachunkowości
Krajowego Standardu Rachunkowości Nr 14 „Kontynuacja działalności oraz rachunkowość jednostek przy braku kontynuowania działalności”	13	<ul style="list-style-type: none"> – omawianie danych szacunkowych w sprawozdaniu finansowym – przedstawienie osądów i szacunków uznania braku kontynuacji działania
Krajowego Standardu Rachunkowości Nr 15 „Przychody ze sprzedaży wyrobów, półproduktów, towarów i materiałów”	12	<ul style="list-style-type: none"> – szacowanie zdarzeń występujących po dniu bilansowym, które mają wpływ na przychody – szacowanie przychodów przyszłych okresów
Ustawa o rachunkowości	47	<ul style="list-style-type: none"> – zmiana polityki bilansowej – szacowane skutki – przeszacowanie aktywów – ewidencja skutków przeszacowania i oszacowania – bilansowe oszacowanie wartości instrumentów finansowych – ustalania kosztów i przychodów w celu obliczenia wyniku finansowego – klasyfikacji posiadanych instrumentów kapitałowych – wyceny składników majątkowych zarówno w trakcie roku obrachunkowego, jak i na dzień bilansowy – odpisów aktualizujących wartość składników aktywów – wszelkich rezerw, które oznaczają prawdopodobne przyszłe zobowiązania lub koszty – ustalanej ceny przejścia w transakcjach połączeń jednostek gospodarczych

Źródło: opracowanie własne.

Z formalnego i prawnego punktu widzenia wszelkie zmiany w stosowanym systemie rachunkowości w jednostce wymagają korekty dotychczas stosowanej polityki bilansowej (polityki rachunkowości). Zastosowanie szacunków wymaga precyzyjnego opisu, czego dotyczą, jak są wykonywane oraz sposobu ujęcia ewidencyjnego ich rezultatów. Szacowane informacje muszą posiadać według KSR 15:

- 1) dokumentację najczęściej wewnętrzną, ale możliwe jest także wykorzystanie dokumentacji zewnętrznej;
- 2) opis racjonalności zastosowanych szacunków;
- 3) opisaną zastosowaną metodologię szacowania, w tym założenia do dokonania szacunków;

- 4) wskazane źródła wykorzystywane do obliczeń szacunkowych;
- 5) weryfikowalność oszacowań;
- 6) wyliczony rezultat oszacowania;
- 7) opis wpływu oszacowania na prezentowaną sytuację finansową jednostki.

Jak z powyższego wynika, szacowanie to skomplikowana i pracochłonna procedura, w której wykorzystuje się pakiet informacji opracowanych specjalnie na potrzeby określonego szacunku oraz adekwatną metodykę szacowania.

Należy zauważyć, że oszacowanie różnych składników aktywów (należności, rezerw, międzyokresowych rozliczeń, itp.)

wymagać będzie zróżnicowanej metodologii ich szacowania oraz różnych źródeł informacji². W metodologii szacowania możemy wyróżnić:

- 1) metody zawierające różne prawdopodobieństwo zaistnienia analizowanych czynników wpływających na szacowaną wartość (czynniki, które mogą zaistnieć w przyszłości);
- 2) metody bazujące na informacjach pewnych (zaistniałych), a więc dobrze udokumentowanych.

Źródła informacji są także różnorodne w swojej jakości, nasączone polityką informacyjną, strategią globalizmu, okresowo modnymi trendami itp. Często są ujawniane informacje fragmentaryczne, wybrane, co powoduje, że nie są zafałszowane, tylko prawda o rzeczywistości nie jest pełna. Powstaje zatem dylemat, czy taka informacja jest oszustwem czy jednak tylko błędem? Czy wykonany na podstawie takich danych szacunek jest poprawny? To bardzo istotna wiedza z punktu widzenia biegłego sądowego, ale także biegłego rewidenta. To wszystko powoduje, że metodologia szacowania wymaga permanentnej weryfikacji i będzie różnorodna dla oszacowania odmiennych przedmiotów (np. składników aktywów), ale także będzie zmienna w czasie. Zaistniałe nowe zdarzenia i informacje będą wymagały zmian we wcześniejszych oszacowaniach, co będzie prowadziło do weryfikacji wykonanych wcześniej szacunków, opracowania szacunków nowych, a także oszacowania prawdopodobieństwa weryfikacji dla wykonanych obliczeń³. Powyżej wskazane badania szacunków i ich zmiany, są czynnikiem technicznym, algorytmicznym, i nie wymagają korekty polityki bilansowej. Pojawia się tu jednak problem podjęcia decyzji przez kierownika jednostki, czy w związku z korektą wartości szacunków i zasadą ciągłości jej stosowania wykonywać przeliczenia od początku okresu sprawozdawczego, czy od pierwszego dnia następnego okresu. KSR Nr 7 wyraźnie stwierdza, że zmiana szacowanych wartości nie wpływa na porównywalność danych między okresami. W przypadku trudności z określeniem, czy wystąpi zmiana polityki bilansowej, czy zmiana szacunków, zgodnie z KSR 7 należy założyć zmianę szacunków. Nie ma jednak wskazanych precyzyjnych warunków do powyższego rozróżnienia. Zmiana szacunków może jednak istotnie wpływać na finansowy obraz jednostki, co wymaga szczegółowego objaśnienia w opisie do sprawozdania finansowego. Tak postrzegany fragment rachunkowości prognostycznej prowadzi do ujawniania niepewnych danych, co może spotkać się z zarzutem niewłaściwego ich opracowania, szczególnie po okresie umożliwiającym przejście z szacunków na dane *ex post* i stwierdzenia, że szacunki jednak nie były precyzyjne i adekwatne.

Jako przykład występowania problemu szacunków dla biegłych sądowych podaję wyciąg z pytań (zagadnień) do biegłego sądowego dla określonego zlecenia:

- 1) (...) weryfikacja prawidłowości wyceny spółki ...
- 2) określenie wartości udziałów w spółce ...

- 3) przedstawienie metodologii wyceny spółki ...
- 4) czy przedstawiona jest **rzeczywista sytuacja majątkowo-finansowa ...?** ...
- 5) **oszacowanie** kwot wykupu ...
- 6) **oszacowanie utraconych korzyści** ...
- 7) ocena racjonalności przekazania ...
- 8) **oszacowanie wartości** ekwiwalentu ...”.

W każdym punkcie potrzebne jest oszacowanie, nie wystarczy badanie zgodności wyceny z założoną polityką bilansową, albowiem priorytetem jest badanie treści ekonomicznej określonych obszarów i zdarzeń.

Na podstawie analiz aktów prawnych (tabela 1) oraz literatury, stwierdzam, że najczęściej szacowane są następujące pozycje dla spółek w kontynuacji działania:

- 1) rezerwy;
- 2) okresy użytkowania aktywów;
- 3) metody amortyzacji;
- 4) trwała utrata wartości środków trwałych;
- 5) utrata wartości aktywów trwałych;
- 6) aktualizacja należności;
- 7) podatek odroczony;
- 8) przychody odroczone;
- 9) biernie międzyokresowe rozliczenia;
- 10) wartość godziwa.

Spółki z zagrożoną kontynuacją działania lub spółki w restrukturyzacji lub upadłości mają inny zakres szacowanych wartości. Dodatkowo szacuje się:

- 1) możliwość powstania ujemnych kapitałów własnych;
- 2) poziom płynności finansowej (nie tylko realnej, ale także w przyszłości);
- 3) biznes plany działania (mające na celu wykazanie możliwości wyjścia z kłopotów finansowych);
- 4) wartość jednostki jako podmiotu (metody dochodowe, mnożnikowe, majątkowe, itp.).

Jak z powyższego wynika, istnieje wiele szacowanych pozycji, co czyni z szacunków istotne zagadnienie badawcze w rachunkowości, a jednocześnie problem dociekań eksperckich. Poniżej wskazuje się tylko trzy przykłady szacowania, które mogą być podstawą do powstania dylematów w wycenie w rachunkowości.

Ustalanie wartości rezerw

Ewidencja rezerw wpływa na poziom pozostałych kosztów operacyjnych oraz kosztów finansowych, co prowadzi do obniżenia bieżącego wyniku finansowego brutto. Metodyka oszacowania rezerw zależy od rodzaju szacowanego zdarzenia przyszłego, okresu oraz czynników zewnętrznych mają-

² P. Zienuk, Wartości szacunkowe w teorii rachunkowości i w praktyce spółek giełdowych, Warszawa 2018.

³ M. Jędrzejczyk, Estymacja wartości godziwej. Podejście symulacyjne, Warszawa 2011.

cych wpływ na wartość, choćby przyszłych cen rynkowych, międzynarodowego otoczenia gospodarczego itp. Przyszłość jest zawsze obciążona ryzykiem trafnego przewidywania, zatem szacunki są tylko prawdopodobną wartością i takie prawdopodobieństwo należy ustalać. W rzeczywistości rzadko w opisie do sprawozdania finansowego można znaleźć szczegółowy opis szacowania i obliczanie prawdopodobieństwa szacowania trafności szacunku, podaje się ogólne zasady szacowania i rezultat oszacowania.

Rozważmy utworzenie rezerwy na ryzyko biznesowe. W zależności od rodzaju ryzyka można wyróżnić ryzyko biznesowe:

- 1) systemowe, uzależnione od sytuacji makroekonomicznej kraju oraz rynków zaopatrzenia i rynków zbytu;
- 2) niesystemowe, powiązane z organizacją jednostki gospodarczej wraz ze skutkami ekonomicznymi błędnych operacyjnych decyzji.

I dalej szczegółowo ryzyko:

- 1) finansowe,
- 2) prawne,
- 3) polityczne,
- 4) środowiskowe.

Rozpoznane muszą być ściśle określone czynniki wpływające na korygowaną wartość składników aktywów. Ujęcie ewidencyjne rezerw będzie zależało od składnika aktywów, którego dotyczy. Przewidywane zmniejszenie wartości aktywów finansowych obciążą koszty finansowe, pozostałych aktywów obciążą pozostałe koszty operacyjne. Kosztowe ujęcie rezerwy ma wpływ na zmniejszenie wyniku finansowego. Subiektywne uznanie wpływu wewnętrznych i zewnętrznych czynników na poziom szacowanej rezerwy pozwala na stosunkowo swobodne manewrowanie ujawnianym wynikiem finansowym. Jeżeli bez uwzględnienia rezerwy jednostka wykazuje dodatni wynik finansowy netto, to utworzenie rezerwy ten wynik pomniejsza nawet do ujemnych kapitałów własnych. Nie ma to jednak wpływu na płynność finansową, środki pieniężne są zatrzymywane w jednostce, gdyż nie może być wypłacona dywidenda. Nie ma zatem wpływu na zagrożenie kontynuacji działania. W kolejnych okresach może być rezerwa biznesowa podnoszona lub rozwiązywana. Teoretycznie zależec to powinno od diagnozowanych czynników wewnętrznych i otoczenia jednostki, w rzeczywistości jest to także obszar możliwej subiektywnej manipulacji wizerunkiem finansowym jednostki. Pojawia się dylemat w postaci: **czy ujemne kapitały własne jednostki wskazują w wystarczającym zakresie na rozpoczęcie procedury restrukturyzacyjnej lub upadłościowej?** Dylemat istnieje także w sytuacji braku rezerwy na ryzyko biznesowe. Należy zastanawiać się nad tym, **czy jednostka właściwie rozpoznawała ryzyko biznesowe?** A może brak rezerwy jest rezultatem braku umiejętności rozpoznania ryzyka lub subiektywnego wpływu na ujawniany wynik finansowy netto i wypłacane dywidendy?

Utrata wartości aktywów trwałych

Aktywa trwałe obejmują aktywa rzeczowe i finansowe, zatem skutki utraty wartości będą ujmowane zarówno w pozostałych kosztach operacyjnych, jak i kosztach finansowych. Utrata wartości aktywów trwałych zachodzi wtedy, gdy istnieje duże prawdopodobieństwo, że kontrolowany przez jednostkę składnik aktywów nie przyniesie w przyszłości w znaczącej części lub w całości przewidywanych korzyści ekonomicznych. Procedurę ustalania kwotowej utraty wartości określa KSR Nr 4. Zauważmy, że w dacie przyjęcia składnika aktywów do użytkowania powinny być określone korzyści ekonomiczne, które ten składnik przyniesie – samodzielnie lub w zespole z innymi składnikami, gdyż w przeciwnym razie z czym porównywać przewidywane korzyści ekonomiczne? W jednostkach gospodarczych określa się korzyści ekonomiczne na najbliższy okres (rok) i to podmiotowo, dla całej jednostki. Wyraża się to w opracowaniu rocznego biznes planu, najczęściej rzeczowo-finansowego. Nabywając składniki aktywów, jednostka zakłada logicznie, a nie kwotowo przyszłe korzyści ekonomiczne, po prostu określony składnik aktywów jest niezbędny lub potrzebny. Dla aktywów trwałych dodatkowo w celu amortyzacji ustala się okres ekonomicznego użytkowania składnika.

W zasadzie szacowanie utraty wartości opiera się na określeniu prawdopodobieństwa obniżenia korzyści ekonomicznych poniżej wartości odzyskiwalnej tego aktywa, która także musi być szacowana.

Prawdopodobieństwo w praktyce rachunkowości

W ustawie o rachunkowości znajduje się 12 odniesień do prawdopodobnych zdarzeń lub informacji. Dotyczy to w szczególności:

- 1) ustalania kosztów i przychodów w celu obliczenia wyniku finansowego;
- 2) klasyfikacji posiadanych instrumentów kapitałowych;
- 3) wyceny składników majątkowych zarówno w trakcie roku obrachunkowego, jak i na dzień bilansowy;
- 4) odpisów aktualizujących wartość składników aktywów;
- 5) wszelkich rezerw, które oznaczają prawdopodobne przyszłe zobowiązania lub koszty;
- 6) ustalonej ceny przejęcia w transakcjach połączeń jednostek gospodarczych.

Ustawa o rachunkowości bezwzględnie wymaga, żeby wszelkie wyliczone wartości będące w systemie rachunkowości były wiarygodnie obliczane. Wiarygodność informacji w rachunkowości można rozpatrywać co najmniej w dwóch aspektach:

- 1) zbliżenia się informacji do prawdy;
- 2) źródeł pochodzenia, które oceniający uznaje za poprawne.

To pozwala przenieść analizę wiarygodności na obszar prawdopodobieństwa i oszacowania. Jeżeli ustalone prawdopodobieństwo zaistnienia zdarzenia ma być wiarygodne, należy wskazać źródła danych wykorzystywanych w algorytmie obliczeniowym oraz uzasadnić adekwatność zastosowanego algorytmu. W ustawie o rachunkowości, ani innym akcie prawnym regulującym rachunkowość, definicji, czy algorytmu wiarygodności nie ma. Podobnie nie znajdujemy tego w KSR lub MSSF. Nie można bowiem uznać za wystarczające stwierdzenie, że prawdopodobne jest to co nie jest prawdopodobne. To nie jest poprawna definicja.

Jak z powyższych wywodów wynika, ujmowanie informacji prawdopodobnych w rachunkowości jest obciążone dużym ryzykiem i z ostrożnością powinno się podchodzić do określania stanowiska przez biegłego w opinii (ekspertyzie). Sąd jednak oczekuje jednoznacznego określenia, odpowiedzi na zadane biegłemu pytanie. Opinia zawierająca informacje w postaci „mogą zaistnieć lub nie da się określić czy zaistnieją” nie daje wiedzy sędziemu w prowadzonej sprawie, co jednoznacznie utrudnia procedowanie i często wymaga powołania kolejnych biegłych.

Podsumowanie

W podsumowaniu wskazuję najważniejsze dylematy wiążące się z szacunkami w rachunkowości:

- 1) trudności badania sprawozdań finansowych przez biegłych rewidentów, szczególnie w obszarach szacunkowych;
- 2) dyskusyjna wiarygodność szacowanych informacji finansowych;
- 3) dyskusyjna jakość opinii eksperckich opracowanych na danych szacunkowych;
- 4) ograniczone wykorzystanie opinii eksperckich, które nie są jednoznaczne;
- 5) konieczność cyklicznej weryfikacji danych szacunkowych, a zatem także i opinii eksperckich;
- 6) wpływ przyjętych założeń do wykonania oszacowań wartości, co może prowadzić do prób podważania opinii eksperckich, ze względu na sugerowane nieuwzględnione czynniki. Prowadzić to może do ograniczenia sprawności procedowania sądowego.

Szacunki w rachunkowości są rezultatem nacisku interesariuszy. Na koniec można zadać pytanie, czy w gronie takich interesariuszy są instytucje oceniające sytuację finansową spółek oraz biegli, wspomagający decyzje sędziów? Nie odpowiem zero-jedynkowo. Przed nami jeszcze wiele zmian w rachunkowości skierowanej na obraz w przyszłości. Nowe niestandardowe aktywa, metody wyceny i także szacunki. Dylematów będzie zatem więcej w procedurach sądowych.

SUMMARY

Estimates and dilemmas economic in accounting

Accounting estimates are required in Polish balance sheet law (Accounting Act) and in IFRS. The basic problems include:

- 1) difficulties in auditing financial statements in estimated areas;
- 2) the questionable reliability of estimated financial information;
- 3) questionable quality of expert opinions based on estimated data;
- 4) limited use of expert opinions that are ambiguous;
- 5) the need for periodic verification of estimated data, and therefore also of expert opinions.

Key words: accounting, financial audit, revaluation of assets